

DE MAAS

HET VERHAAL
VAN EEN RIVIER

Wim Peumans

MANTEAU

INHOUD

1	DE BRONNEN	7
2	NATUURDRAMA	15
3	REUZENKARWEI	27
4	PROFETIE	39
5	GEWORTELD	55
6	HEILIG	69
7	MUZE	91
8	REVOLUTIE	107
9	MAASBEWONERS	119
	DOMPELEN	131
10	GRENS	133
11	KRUISPUNT	147
12	KRIJTZEE	165
13	LEVENSADER	173

14	VLEUGELS EN VLIEZEN	191
15	DUINEN	205
	DRIJVEN	215
16	VROONVIS	217
17	VLOED	233
18	TROEBEL	255
19	MONDING	273
20	MOEDER MAAS	283
	DANKWOORD	291
	CHRONOLOGISCH OVERZICHT	295
	ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	299
	BRONVERMELDING CITATEN	303
	GERAADPLEEGDE BRONNEN	309
	PERSONENREGISTER	339
	PLAATSNAMENREGISTER	343

HOOFDSTUK I

DE BRONNEN

Voor mensen die hem gekend hebben, was Justin Evrard *un personnage hors du commun*, een buitengewone figuur. In 1967 maakt hij zijn reputatie waar, wanneer hij besluit de mouwen op te stropen. De Luikse priester is vastberaden om eindelijk korte metten te maken met de eeuwige saga rond de eerste bron van de Maas.

Op dat moment komen drie bronnen in een klein Noord-Frans dorpje in aanmerking om de eerste te zijn. Maar de omliggende dorpen mengen zich in deze bronnenoorlog en proberen eveneens met de eer te gaan strijken. Zoals een priester betaamt heeft zijn eerste ontmoeting met de bronnen van de Maas een mystiek kantje. Met een houweel in de ene hand en een wandelstok in de andere trekt hij met een groep kinderen in zijn kielzog het dorp uit. Aangekomen bij de hoogstgelegen plek waar water uit de grond borrelt, glijdt hij uit en tuimelt met habijt en al in het opwellende water. In een postuum eerbetoon in 1991 vat de Belgische krant *Le Soir* de eerste ontmoeting van *curé* Evrard met de bron als volgt samen: 'De Maas had hem als vertrouweling uitgekozen: ze onthulde hem haar bronnen.' Op verzoek van priester Evrard bevestigt het Franse Institut National de Géographie dat de bron naast autoweg D130b de eerste bron is, want deze ligt het verst verwijderd van de monding in de Noordzee.

Maar de geestelijke laat het hier niet bij. Hij vindt dat de eerste bron van zijn geliefde rivier een monument verdient, net zoals dat bij andere grote Europese rivieren het geval is. Met de steun van belangrijke Belgische en Nederlandse steden en havens langs de Maas sprokkelt hij geld bijeen voor een bronzen monument, dat – zo blijkt achteraf – pal boven op een aangrenzende negentiende-eeuwse beerput wordt gemetseld. 'Voortaan zullen toeristen die de rivier stroomopwaarts volgen, niet meer aan hun lot worden overgelaten,' schrijft de regionale Franse krant *Journal de la Haute-Marne* naar aanleiding van de feestelijke opening, 'het begin van de rivier is goed gemarkeerd, zelfs mooi gemarkeerd, gezien de artistieke waarde van het werk.' In aanwezigheid van de lokale crème de

la crème en onder een fanfare-uitvoering van het Belgische, Nederlandse en Franse volkslied wordt het gedenkteken op 30 mei 1980 officieel ingehuldigd. Het is versierd met een dichtregel van Charles Péguy: *Meuse endormeuse et douce à mon enfance qui demeure aux prés où tu coules tout bas.* (Dromerige, zoete Maas van mijn kindertijd, stromend langs weides en me met haar zachte gemurmur in slaap wiegend.)

Bij aankomst reden we meteen naar wat Google Maps de ‘Source de la Meuse’ noemt, die op een halve kilometer ten zuiden van het dorp ligt. De koude oostenwind beukte in op het plateau, sneed door merg en been, sloeg mijn sjaal in mijn gezicht alsof hij er schoon genoeg van had. In de kaalgevreten weide aan de overkant van de weg stond een struweel meidoorns eenzaam en dicht op elkaar te schuilen voor de kou. Donsveertjes vielen uit de lucht: lichte sneeuwvlokken plakten aan mijn gezicht. Op elkaar gestapelde donkergrijze en koningsblauwe wolken hingen onheilspellend als een lawine boven de bron.

Ik kon me helemaal niet vinden in de waarschuwingen van mensen die de eerste bron vóór mij bezochten. Telkens weer merkten ze sarcastisch op: ‘Ja, het is héél indrukwekkend, hoor. Noem het eerder een teleurstelling.’ Evenmin deel ik het gevoel van Belgische schrijvers die in het midden van de twintigste eeuw de bron aandeden. In *Tranquille coule la Meuse* heeft Roger Gillard het over ‘een zielig doopvont! In deze ruige laag, waar het water geruisloos ontwaakt, gorgelen vrolijk ondeugende hoenderachtigen. Jezus had ervoor gekozen om geboren te worden in de kribbe van een ezel; de Maas heeft gekozen voor een drinkbak voor kalkoenen.’ Ik weet niet waar iedereen op hoopte: misschien dat het water als een spectaculaire geiser uit de grond knalde? Mij gaf het zien van de bron juist vleugels.

Warm aangekleed, maar helemaal niet voorbereid op min acht graden, wandel ik de volgende ochtend om 7.20 uur door de straten, langs afwisselend verlaten en bewoonde huizen. Bij de bushalte die lijkt op een kerststal staan twee tienermeisjes op de schoolbus te wachten. In het open veld krijgt de venijnige wind vrij spel over de hoogvlakte. Die laat niets onberoerd, zelfs handschoenen blijken waardeloos. De zon dompelt het landschap onder in een zacht ochtendgloren, dat er verraderlijk warm uitziet. Een auto raast voorbij, een dorpeling op weg naar het werk. Voor haar is de aanblik van de bron vast even banaal als de grazende koeien en de oude lindeboom, maar voor mij speelt zich hier haast een klein mirakel af. Langs de weg stroomt de Maas door een kleine, smalle goot, nu eens is er water zichtbaar, dan weer is het overwoekerd met gras.

Nu de bron een respectabele leeftijd van enkele miljoenen jaren heeft bereikt, vond de overheid dat de rivier wel een facelift van honderdduizend euro kon gebruiken. Daarom zijn in 2022 een klein parkeerterrein en een parkje aangelegd. Een nieuw monument is gemetseld in de regionale kalksteen. Bovenaan staan jonge struikjes hondsroos te verkleumen. Enkele loofbomen hebben de vernieuwingsdrang van de overheid overleefd, hun schors is bedekt met lichtvlekjes, heldergrijze korstmossen. Langs het weifelende stroompje dat bij de bron vertrekt, zijn nieuwe bomen geplant. Het enige overblijfsel van het gedateerde monument uit de jaren 1980 is het bronzen gedenkteken. Een gedicht en een kaart met het stroomgebied van de rivier hangen naast een nieuw dankbord. De overheid hoopt met de heraanleg het jaarlijkse bezoekersaantal van drieduizend bezoekers te vertienvoudigen. Ze mikt hierbij vooral op Belgen en Nederlanders, voor wie het bezoek aan de eerste bron van hun geliefde rivier als een soort pelgrimstocht voelt.

In het midden van het monument is een klein bassin, vanwaar het bronwater via een stenen goot in een poeltje stroomt. Net voor het eerste huis in het dorp gaat de peutersersie van de Maas ondergronds om dan halverwege het dorp tevoorschijn te komen. Als ik mijn hand onderdompel in het poeltje om enkele plastic flessen te vullen, voelt het water fris, zacht, vol van belofte en hoop.

Onder water lopen de gladde stengels van de beekpunge. De vlezige blaadjes drijven boven het wateroppervlak, net als die van een andere bronminnende soort: de kruipende boterbloem. Beide plantjes zijn voor hun bevruchting afhankelijk van de regen. Zo zorgt een simpele regendruppel ervoor dat de vruchten van de beekpunge openbarsten en het daarin schuilgaande zaad zich kan verspreiden. Eerst vond ik dit menselijk ingrijpen met een monument, parking en picknickplek sprekend voor de manier waarop we vooral de afgelopen tweehonderd jaar zoveel delen van de Maas naar onze hand hebben gezet. Maar gelet op de geschiedenis van de streek, waarin, zoals we zullen zien, bronnen aanbeden werden of omlijst met architecturale pareltjes bij de aanleg van wasplaatsen, zie ik het als een bescheiden eerbetoon aan een rivier die menselijk en niet-menselijk leven mogelijk maakt. Zelfs hier al, in dit verkwikkende, heldere poeltje, op nog geen meter van de bron.

In het noordoosten van Frankrijk in het Meusedepartement in de regio Grand Est bevindt zich het plateau van Langres. Ten zuiden van het dorp Récourt, op een hoogte van 453 meter, ligt wat geologen een tripelpunt noemen. Een unieke plek, die een ontmoeting vormt tussen drie stroomgebieden. Een stroomgebied

is het grondgebied waarbinnen alle oppervlaktewater stroomt naar een hoofd-rivier en alle zijrivieren, en via de hoofd-rivier de zee bereikt. De drie gebieden zijn: het stroomgebied van de Rhône, die uitmondt in de Middellandse Zee, de Seine, die uitmondt in het Kanaal, en de Maas, die uitmondt in de Noordzee. Twee andere stroomgebieden liggen niet ver van het tripelpunt. Op een luttele honderd kilometer ontspringt de Arroux, een zijrivier van de Loire; en de Moezel, een zijrivier van de Rijn, stroomt ten oosten van het tripelpunt voorbij. Het plateau van Langres bestaat voornamelijk uit oölitische kalksteen, opgebouwd uit zeer kleine, eivormige kalkbolletjes. Op veel plekken is deze kalksteen opgelost en heeft zich een karstlandschap gevormd, waar water makkelijk een weg vindt in de ondergrond. Het Maasdepartement is daardoor een haast magische plek, waar verschillende bronnen spontaan her en der opborrelen. Sommige van deze bronnen liggen aan de oorsprong van rivieren. Waterlopen zoals de Vingeanne, een zijrivier van de Saône, kennen hier hun herkomst. Maar ook bekendere rivieren zoals de Marne en de Aube, twee zijrivieren van de Seine, en natuurlijk: de Maas.

Op de hoogvlakte van Langres ligt de gemeente Le Châtelet-sur-Meuse. Oppervlakte: 21 vierkante kilometer. Hoogte: 409 meter. Inwoners: 157. In de negentiende eeuw woonden er gemiddeld meer dan zeshonderd mensen. Sindsdien is bijna iedereen naar de stad gevlucht. In het hele Meusedepartement leven meer koeien (210.000) dan mensen (184.000). In Verdun, de grootste stad, bedraagt het inwonersaantal amper 16.000. Vroeger waren er veertig landbouwers in Le Châtelet-sur-Meuse, nu nog drie. Het dorp lijkt langzaam uit te sterven. In de gemeente zwaait al tweeëntwintig jaar dezelfde burgemeester de scepter. Om te weten waar je je gratis vuilniszakken kunt ophalen, kun je niet terecht op een overheidswebsite van de gemeente. Je loopt gewoon langs op de *mairie*, het gemeentehuis, op de hoek van de Rue de la Mairie en de Rue de l’Eglise, die onlangs eveneens een vernieuwingsbeurt heeft ondergaan. Net als de eerste bron is de *mairie* een symbool waarmee *la République française* kan uitpakken bij menig buitenlands bezoeker. De bekendste dorpeling uit de geschiedenis van het dorp: *général de division* Paul Gabriel Barbier, geboren in 1866. Voor echt beroemde inwoners uit de regio zak je het best de Maas af naar Domrémy-la-Pucelle, de geboorteplaats van Jeanne d’Arc, of naar Charleville-Mézières, de geboorteplaats van Arthur Rimbaud. Het aanhangsel ‘sur-Meuse’ in Le Châtelet-sur-Meuse is trouwens niet bijster origineel in deze contreien. Alleen al in het Franse deel van het stroomgebied tel ik een veertigtal plaatsnamen waarin ‘Meuse’ verwerkt is. Het vertelt veel over de plek die de Maas inneemt in de harten en hoofden van mensen in deze streken, vroeger en nu.

In het slaperige gehucht Pouilly-en-Bassigne – deel van Le Châtelet-sur-Meuse –

ontspringt de Maas, de *Mûce*, zoals ze in het *patois meusien*, de regionale streektaal, heet. De bronnen van de Maas zijn even bescheiden als het begin van de rivier. Om ze te vinden, hoef ik niet op smalle paadjes langs duizelingwekkend hoge kliffen te balanceren of onherbergzame bergen te beklimmen. Voor de eerste bron is het een ongecompliceerde onderneming: je loopt enkele honderden meters het dorp uit. Derde wei links, tweede koe rechts, als het ware. Het lijkt haast vanzelfsprekend om de ligging van de bronnen met enkele tikjes op het scherm van mijn smartphone terug te vinden op een digitale kaart. Maar de aanwezigheid van zoveel bronnen in de regio zorgde eeuwenlang voor heel wat hoofdbrekens. Gerard Mercator publiceert in 1585 twee kaarten van Frankrijk en Picardië-Champagne. Op een ervan benoemt hij Martigny als bron van de Maas, terwijl dit de bron van de zijrivier Mouzon is. Vaak haspelt men zelfs beide rivieren door elkaar. De zeventiende-eeuwse cartograaf Nicolaas Visscher bevestigt dat de Maas de meest westelijk stromende rivier ten opzichte van Neufchâteau is. Op de Cassinikaart uit 1760-1761 verschijnen de magische woorden 'Fontaine de Meuse' in Pouilly-en-Bassigny. Het is de eerste keer dat bij de bron het hydroniem 'Meuse' wordt vermeld. Onder impuls van het leger zouden stafkaarten uit de negentiende eeuw opnieuw verbetering hebben kunnen brengen. Maar met betrekking tot de bronnen van de Maas blijft onduidelijkheid over de hoogte en de exacte locatie. De *Larousse* uit 1874 (en latere edities) beweert stellig dat de bron van de rivier terug te vinden is in het gelijknamige dorp Meuse. Met de twintigste-eeuwse consolidatie van de landbouw hebben semikunstmatige bronnen, waterputten en afwateringssloten hun intrede gedaan in Pouilly-en-Bassigny, wat het werk van de cartograaf er niet makkelijker op maakt. Het water in en rond het dorp stroomt nu eens bovengronds, dan weer ondergronds. Schrijvers zoals de eerdergenoemde Roger Gillard verwarren zelfs sloten met de bron. In 1955 wordt de bron voor het eerst op een kaart aangeduid. Maar met behulp van de Luikse *frère* Evrard wordt de exacte locatie van de eerste bron bijna zestig jaar geleden officieel vastgelegd.

En toch. De saga van de Maasbronnen lijkt vandaag de dag nog voort te leven. In de lokale pers klaagden enkele buurtbewoners en de landbouwer van het aangrenzende perceel dat de heraanleg van de bedding van de bron ecologische en hydrologische veranderingen teweeg zou brengen. De onvrede was zo groot dat een actiegroepje de met veel bombarie omgeven opening van het nieuwe monument dreigde te verstoren. In het dorp zijn nog drie secundaire bronnen, niet te verwarren met drie bijkomende afwateringssloten. De andere bronnen heten Araize, Maillouze en Fontaine du Val. Ik moest even aandringen bij Jean-Louis, de eigenaar van de *chambre d'hôtes* waar ik logeer, voordat hij me meer wilde vertellen over de exacte locatie van alle bronnen in en rond het dorp.

Hij haalde zijn schouders op en zuchtte: ‘*Beh oui*, er zijn verschillende bronnen van de Maas. Die ene die jij zag, de eerste bron, is voor toeristen.’

Geografisch gesproken ligt het stroomgebied van de Maas vandaag de dag in vijf landen – Frankrijk, Nederland, België, Duitsland en Luxemburg. In de twee laatstgenoemde bevinden zich slechts zijrivieren van de Maas. Van de naar schatting 925 kilometer lange Maas zelf stroomt 492 kilometer in Frankrijk, 194 kilometer in België en 239 kilometer in Nederland. Het stroomgebied beslaat een oppervlakte van 34.548 vierkante kilometer, waarvan 25,8 procent in Frankrijk, 40,2 procent in België (35,6 procent in Wallonië en 4,6 procent in Vlaanderen), 22,3 procent in Nederland, 11,5 procent in Duitsland en 0,2 procent in Luxemburg. Een interessant gegeven is dat het middelste deel van de Maas – grofweg het gebied tussen Sedan en Maastricht – slechts 280 kilometer lang is, maar de oppervlakte liefst 24.110 vierkante kilometer of twee derde van het totale stroomgebied beslaat.

Anno 2008 kon je de 8,8 miljoen bewoners van het stroomgebied als volgt verdelen: 39,7 procent Nederlanders, 24,9 procent Walen, 22,6 procent Duitsers, 7,6 procent Fransen, 4,7 procent Vlamingen en een bescheiden half procent Luxemburgers. Al ligt maar 11,5 procent (4000 vierkante kilometer) van het stroomgebied in Duitsland, toch maken Duitsers 22,6 procent van de Maasbevolking uit. Wallonië neemt de grootste hap in van het stroomgebied (12.000 vierkante kilometer of 35,6 procent), maar vertegenwoordigt maar een vierde van de inwoners. Ondanks de bescheiden grootte van het Vlaamse deel van het stroomgebied (2000 vierkante kilometer) zijn de Vlamingen, zoals we zullen zien in hoofdstuk 13, voor hun drankwatervoorziening zeer afhankelijk van de Maas. Alle Vlaamse verbruikers van Maaswater wonen nochtans niet eens in het stroomgebied.

Van bron tot monding krijgt de Maas verschillende benamingen. In Frankrijk spreekt men van de Franse Maasvallei, al wordt het deel in Lotharingen ook als Lotharingse Maas omschreven. Tussen Givet en Namen bevindt zich de Haute Meuse (Bovenmaas), tussen Namen en Luik de Meuse moyenne (Middenmaas) en tussen Luik en Maastricht de Basse Meuse (Benedenmaas). De Grensmaas of Gemeenschappelijke Maas vormt de grens tussen Belgisch- en Nederlands-Limburg. In Nederland is men nog inventiever geweest bij het verzinnen van namen. Van Thorn tot Roermond ligt de Plassenmaas, van Roermond tot Cuijk de Zandmaas, van Cuijk tot Lith de Bedijkte Maas, van Lith tot Geertruidenberg de Getijdenmaas. Al heet het stuk vanaf Heusden eigenlijk de

Bergsche Maas. Die laatste gaat over in de Amer, vervolgens in het Hollandsch Diep en in het Haringvliet.

Nu we weten waar de eerste bron ligt, rest nog een belangrijke vraag: vanwaar komt het woord 'Maas'? Het hydroniem *Mosa* werd meermaals genoemd in *De Bello Gallico* van Julius Caesar uit de eerste eeuw voor Christus: 'Mosa profluit ex monte Vosego' (De Maas ontspringt in de Vogezen). Dit geldt als de eerste schriftelijke vermelding van het woord. Maar wat met de etymologische oorsprong van de Maas? Gelukkig zijn er linguïsten zoals Jean Loicq van de Universiteit Luik die verder kijken dan de Romeinen en zich uitvoerig over dit onderwerp hebben gebogen. Uit Loicqs levenslange onderzoek blijkt dat een groot deel van de namen van rivieren in Wallonië van Keltische oorsprong is. In zijn woordenboek *Les noms de rivières de la Wallonie* poneert Loicq verschillende hypotheses over de herkomst van het woord 'Meuse/Maas'. Ten eerste zou het afkomstig zijn van een pre-Keltisch substraat, zelfs van pre-Indo-Europese origine, maar dat is verder niet na te gaan. Een tweede hypothese is een afkomst van Indo-Europese origine. De overeenkomsten met Latijnse woorden zoals 'toga' ('bedekken', van het land in dit geval) en 'rota' ('ik stroom / ik loop') doen dit vermoeden. Men heeft hiervoor ook vergelijkingen gemaakt met woorden uit Noord-Euraziatische talen, zoals het proto-Sami (waarin het woord 'mäššu' bestaat: 'rollen'). Rivieren zoals de Noord-Russische Moshā (Russisch: Мoшa) en de Lets-Litouwse Mūša bevestigen deze stelling. Als de rivier vernoemd is naar een oud woord voor 'meander' (zoals het geval is bij de zijrivieren Lesse en Ourthe), dan zou de origine via linguïstische reconstructies te herleiden zijn tot West-Europese oorsprong rond het vertrek van de laatste jager-verzamelaars tienduizend jaar geleden. Ten slotte kan het afkomstig zijn van een substraat uit het centrum van Gallië van voor het ontstaan van Gallische talen: *mod-sa* ('het vloeibaar zijn, zich verspreiden'). We zullen de exacte herkomst van de hedendaagse benaming van de Maas misschien nooit te weten komen: ze is opgegaan in de nevelen der tijd. Maar afgaand op de hypothesen is haar herkomst waarschijnlijk wel duizenden jaren oud.

Dit boek kwam tot stand dankzij een werkbeurs van Literatuur Vlaanderen

© 2024 Manteau / Standaard Uitgeverij nv,
Franklin Rooseveltplaats 12, B-2060 Antwerpen en Wim Peumans

Vertegenwoordiging in Nederland:
New Book Collective, Utrecht
www.newbookcollective.com

Eerste druk oktober 2024

Coverontwerp: Ahlawat Gunjan
Coverbeeld: Stadsbeeld van Luik, Simon de Bellomonte, ca. 1570, deel 2
van Braun & Hogenbergs wereldatlas *Civitates Orbis Terrarum*, Wikimedia
Commons (detail)
Auteursfoto: Thomas Sweertvaegher
Opmaak binnenwerk: Ready2Print

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige
vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of
op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de
redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor
eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie
zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 3961 9
D/2024/0034/66
NUR 320/680